

Sävstaholmsparken

Sävstaholm 13:6 m.fl., Vingåkers kommun, Södermanlands län

Fördjupad kulturmiljöanalys

2020-05-11

Sävstaholmsparken

Sävstaholm 13:6 m.fl., Vingåkers kommun, Södermanlands län

Fördjupad kulturmiljöanalys

Rapport 2020:4

© 2020 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

byggnadsvard@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: David Hansson, bebyggelseantikvarie

Omslagsbild: Foto David Hansson (D2020-0331)

Foto, där ej annat anges: David Hansson

Diarienummer: KN-SLM19-0213

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2020

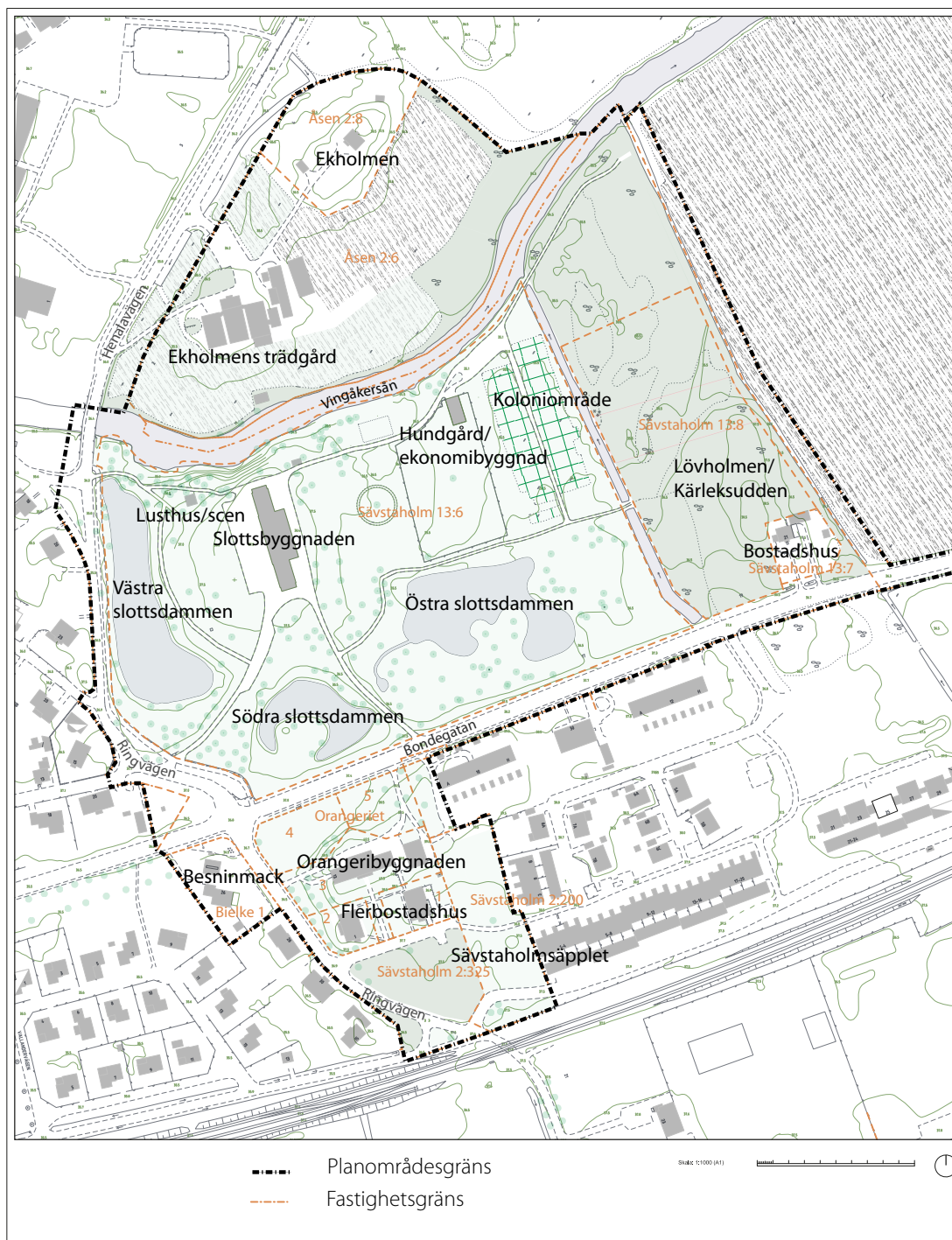
Innehåll

Inledning	9
Bakgrund och syfte	9
Avgränsning	9
Översiktlig områdesbeskrivning	9
Historik	10
1600-1780 - Barockens slott	10
1780-1920 - Omdaning genom den blinde excellensen	13
1920-2020 - Skolhem och kommunägo	19
Synliga spår av historiska skikt	27
Kulturhistoriska värden	30
Strukturella värden	30
Befintliga byggnader	30
Parkmiljö	32
Värdefulla vyer och siktlinjer	32
Generella riktlinjer och förhållningssätt	38
Fysiska spår	38
Byggnader	38
Gångvägar och broar i parken	39
Diskussion kring ny bebyggelse i parken	39
Diskussion kring ny bebyggelse inom Åsen 2:6	40
Diskussion kring ny bebyggelse inom Orangeriet	41
Sammanfattade riktlinjer och förhållningssätt	44

Förslag till planbestämmelser	45
Sävstaholms slott	45
Lusthuset	45
Orangeribyggnaden	45
Orangeriet 1 och 2 samt Åsen 2:6 och 2:8	46
Källförteckning	47
Tryckta källor	47
Otryckta källor	47
Kartor	47
Webbsidor	48
Fotografier	48

Karta över Vingåker med det aktuella området markerat med en röd linje. Längst ned på kartan syns även gården Sävstaholm (tidigare byn Sävsta), som fram till 1921 ingick i godset Sävstaholm.

Karta över det aktuella området. I den tidigare slottsparken ingick även marken väster om den Västra slottsdammen, som idag är bebyggt med bostäder, samt området öster om Orangeriet där den gamla slottsträdgården och senare handelsträdgården låg. Här fanns också äldre ekonomibyggnader som revs i slutet av 1980-talet. Marken i nedre vänstra hörnet på kartan var före det bebyggdes åkermark. Nya bostäder planeras inom Åsen 2:6 och 2:8, där byggnader och växthus tillhörande Ekholmens trädgård ännu finns kvar, samt på tomterna Orangeriet 4 och 5 norr om orangeribyggnaden. Det pågår även diskussioner rörande bensinmacken inom Bielke 1, som på sikt kan komma att ersättas av en ny byggnad och entrétorg. Planområdet har sent under arbetet med denna rapport förlängts österut för att omfatta ett mindre område för pumpstation och ny serviceplats för husbilar.

Inledning

Bakgrund och syfte

Sörmlands museum fick i januari 2020 i uppdrag att ta fram en kulturmiljöanalys för ett område innehållande Sävstaholms slott och park, orangeribyggnad, samt ytterligare ett par fastigheter inom parken och i dess anslutning. Kulturmiljöanalysen är tänkt att utgöra underlag till en ny detaljplan för området som är under framtagande. Detaljplanen har som mål att forma en levande/befolkad park som tillför nya värden i Vingåker och som samtidigt framhäver redan existerande strukturer och funktioner. Man vill också möjliggöra nya användningsområden inom parken och i dess närhet. Syftet med kulturmiljöanalysen är att redovisa områdets utveckling och historia samt att identifiera de värden som finns i miljön idag. Utifrån platsens historia och de identifierade värdena ges riktlinjer och förhållningssätt som syftar till att bevara viktiga strukturer och utveckla parken.

Rapporten har tagits fram under januari-mars 2020 av David Hansson, bebyggelseantikvarie, fil. kand.

Avgränsning

Rapporten omfattar inga interiöra miljöer. Det kan därför finnas ytterligare historiska skikt och kulturhistoriska värden att ta hänsyn till i samband med ombyggnader och renoveringar inom området. Alla ombyggnader av i första hand slottet och orangeribyggnaden bör därför föregås av antikvariska förundersökningar och följas av certifierad antikvariskt sakkunnig rörande kulturvärden enligt KUL 2, BFS 2011:15. Planområdet har sent under arbetet med denna rapport förlängts österut för att omfatta ett mindre område för pumpstation och ny serviceplats för husbilar, vilket syns på kartorna på föregående sidor. Området berörs dock inte ytterligare i rapporten.

Översiktlig områdesbeskrivning

Området utgörs huvudsakligen av Sävstaholms slott med tillhörande park, den före detta orangeribyggnaden med två intilliggande bostadshus samt ett område strax norr om slottsparken som utgörs av de två fastigheterna Åsen 2:6 och 2:8. Här drevs till för några år sedan Ekholmens handelsträdgård. Inom parkområdet finns förutom slottsbyggnaden ett lusthus, en rödfärgad ekonomibyggnad samt ett bostadshus i östra delen av parken. Ekonomibyggnaden används idag som klubbhus för en hundklubb, och den närliggande parkytan är inhägnad och används som hundgårdar. Väster om orangeriet vid korsningen Bondegatan/Ringvägen finns en bensinmack som också ligger inom områdets gränser.

Historik

1600-1780 - Barockens slott

Namnet Sävstaholm syftar till den äldre bybildning bestående av sju gårdar med namnet Sävsta eller Sävsta som låg en dryg kilometer söder om det nuvarande slottet. Byn med sin äldre bebyggelse fanns kvar fram till 1848 då den raserades i samband med att Sävstaholms nya ekonomigård uppfördes på platsen.¹ Först på 1620-talet byggdes den första slottsbyggnaden på platsen för det nuvarande slottet och Sävstaholm gavs säterifrihet.² För att få säterifrihet, vilket innebar skatteförmåner och andra fördelar, krävdes att säteriet var ståndsmässigt byggt och jorden i god hävd.³ Det första slottet uppfördes av Erik Soop och hans maka Anna född Posse, och var sannolikt en träbyggnad. Som namnet antyder så låg säteriet ursprungligen på en holme intill Vingåkersån och försågs också med vallgravar och kanaler, något som är ovanligt i denna del av Sverige. Anledningen till detta sägs ha att göra med att Erik Soops stamhemman också var anordnat så.⁴

När Anna dog bytte hon bort Sävstaholm tillsammans med Sävsta by, vilka då kom i Åke Axelsson Natt och Dags ägo. Under hans tid påbörjades en slottsliknande byggnad vilken sedan färdigställdes av hans dotter Beata Åkesdotter och hennes andra man Gustaf Sparre. Slottet stod klart 1666 efter ritningar av Erik Dahlberg som även avbildade det i sitt verk *Suecia Antiqua*.⁵ Här syns slottet vara en högre rektangulär byggnad i tre våningar med lisener och rusticerad bottenvåning samt ett valmat sadeltak. Borggården omgärdas av en mur och har två kvadratiska envånings flygelbyggnader i väster. Muren tillsammans med flygelbyggnader syns också på kartor från denna tid. I bakgrunden syns Västra Vingåkers kyrka. Genom ägarbyten och andra markköp hade Sävstaholm under 1600-talet vuxit från ett relativt obetydligt säteri till socknens största gods.⁶ 1697 övergick slottet i Bondeätten då Märta Beata Sparre gifte sig med Claes Bonde. Slottet skulle sedan stanna inom denna ätt ända fram till början av 1900-talet.

1762 inträffade en häftig brand vilken ödelade hela slottet. Murarna stod dock kvar, och byggnaden kunde så småningom återställas till sitt tidigare skick, med undantag av att taket som i linje med tidens ideal istället gjordes brutet och valmat. Elias Martin avbildade slottet i sin nya skepnad i form av en akvarell i slutet av 1700-talet. På bilden syns slottet med fyra kvadratiska flygelbyggnader, det närmaste paret har två våningar och fasaderna är likt huvudbyggnaden dekorerat med rusticerade lisener. Ytterligare två mindre kvadratiska byggnader ligger norr om borggården intill ån. Vallgraven syns löpa väster om slottsanläggningen och en bro leder in på borggården mellan de två yttre flygelbyggnaderna.

1 Schnell, Ivar & Helén, Gustaf (red.), *Vingåkersboken D. 2*, Utg., Vingåker, 1981[1955], s. 296.

2 Schnell, Ivar, *Herremansgårdar i Södermanlands län.*, Nyköping, 1971, s. 183.

3 Svenska litteratursällskapet i Finland r.f., *Förvaltningshistorisk ordbok*, <http://fho.sls.fi/uppslagsord/528/saterifrihet/>, hämtad 8 maj 2020.

4 Schnell, Ivar & Helén, Gustaf (red.), *Vingåkersboken D. 2*, Utg., Vingåker, 1981[1955], s. 232.

5 Schnell & Helén (red.), *Vingåkersboken D. 2*, s. 228 ff.

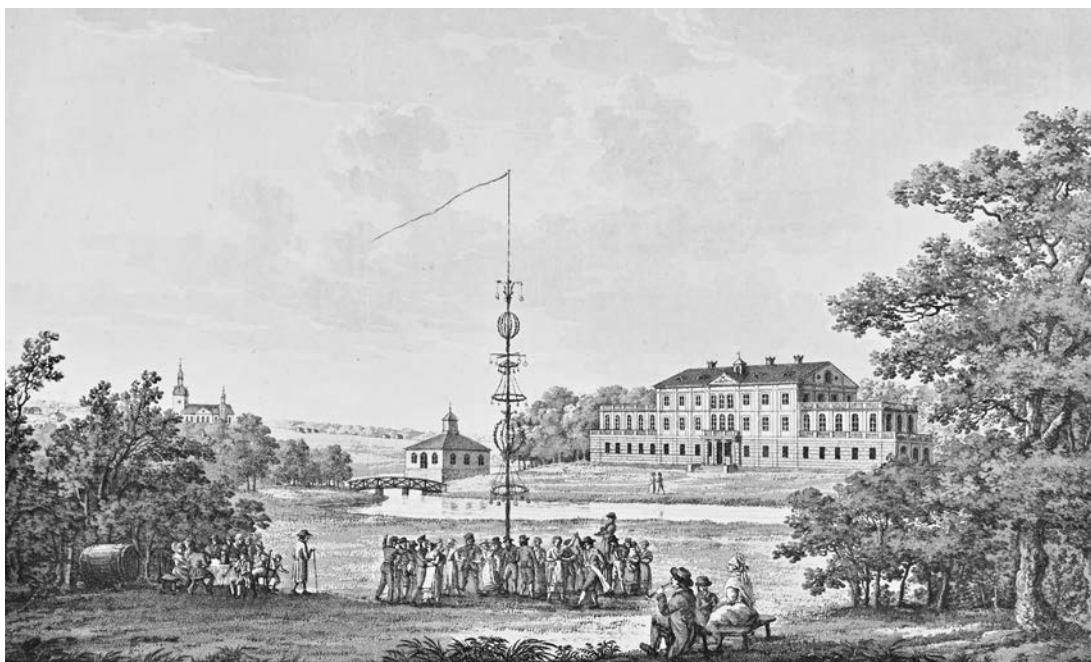
6 Ibid, s. 232.

Målning av Sävstaholm som visar slottet så som det såg ut när det var återställt efter branden 1762. Bilden visar några av de flygelbyggnader som syns på kartan nedan. Vingåkersån syns till vänster och tvärs genom bilden går vallgraven och även vindbryggan som låg mitt framför slottet. Tavlan tillhör Nordiska museet. SLM M035435

Karta över Sävstaholm från 1803 där den barocka slottsanläggningen ännu är oförändrad. Vallgraven runt slottet är obruten och ekonomibygnaderna i sydost har sin äldre sammansättning. Lägg märke till Lövholmen/kärleksudden som är det markerade området längst upp till höger i kartan. Lantmäteriet, 04-VVI-193, 1803

Sävstaholms slott i avbildning av U Thersner från 1824. Slottet har här genomgått sin stora förvandling, vilket är tydligt vid jämförelse med bilden på föregående sida. Den västra slottsdammen är anlagd, de äldre flygelbyggnaderna har rivits, med undantag för ett brygghus, vilket i och för sig kan vara en nyuppförd byggnad. I bakgrunden syns Västra Vingåkers kyrka. SLM12247

Heveningham hall, Suffolk, England 1779. Slottet och parkens utförande kan ha agerat förlaga till Sävstaholms slott, vilket inte är osannolikt vid en jämförelse av bilderna på denna sida. Den "naturligt" formade engelska parken skapar en pittoresk inramning till den pampiga slottsbyggnaden.

1780-1920 - Omdaning genom den blinde excellensen

Gustaf Trolle Bonde

1773 föddes Gustaf Trolle Bonde som kom att sätta stor prägel på Sävstaholm. Det var han som formade det slott och den parkanläggning som till stora delar är bevarad. Gustaf Trolle Bonde föddes på Vibyholm men gjorde så småningom föräldrahemmet Sävstaholm till sitt huvudresidens. Han utbildade sig i Uppsala 1790-92 och gjorde som avslutning på sina studier en resa ut i Europa som varade i två år. Under resan väcktes hans stora konstintresse och han köpte även med sig ett flertal tavlor till den konstsamling som med tiden kom att bli en av Sveriges största. Under sitt liv kom han att bli en viktig mecenat för sin tids konstnärer, både genom egna inköp men också som utbetalare av underhåll till oprövade konstnärer. Bland namnen i sin konstsamling märks bland annat Elias Martin-Carl Fredric von Breda, Johan Niclas Byström, Rubens, van Dyck, Tizian och François Boucher.⁷ Mecenatskapet fortsatte livet ut, trots att han vid början av 1830-talet förlorade synen. Genom att under flera omgångar vara anställd vid hovet; som kammarherre hos drottningen från år 1800, hovmarskalk 1816 och överstekammar-junkare 1823, gavs han så småningom titeln excellens. Då han 1807 ärvde Trolleholm från sin farmor, fick han rätt att lägga till Trolle till sitt namn.⁸

Under sin utlandsresa inhämtade han också mycket inspiration som han vid hemkomsten omsatte i stora ombyggnadsplaner. Många av idéerna fick han från besök på de engelska slotten och parkanläggningarna.⁹

Slottet byggs om

Mellan 1804-1815 genomgick Sävstaholm sin stora förvandling. Ombyggnadsritningarna för Sävstaholms slott utfördes av arkitekten Carl Christoffer Gjörwell den yngre (1766-1837).¹⁰ Gjörwell utbildades vid konstakademien och var bland annat elev till Olof Tempelman. Han fick tidigt i sitt liv arbeta tillsammans med Louis Jean Desprez som av Gustav III fått uppdraget att utforma ombyggnaden av Haga. Ombyggnaden avbröts vid kungens död 1792, men Gjörwell skulle senare komma tillbaka till Haga för att där upprätta ritningar till drottningens paviljong, idag Haga slott, som stod klart 1804. Haga slott har stora likheter med Sävstaholms slott. Båda har ett högre accentuerat mittparti krönt av en tempelgavel och en kolonnprydd entré, flankerad av lägre sidobyggnader. Denna byggnadstyp kom att bli mycket uppskattad vid tiden, och Gjörwell återanvände själv motivet i flera av de byggnader han ritade. Han kom därför att bli flitigt anlita för ombyggnader av äldre herrgårdar enligt nyantikens ideal.^{11 12}

På en etsning utförd 1824 ses slottet i sin nya skepnad. Byggnaden på bilden är närapå identisk med dagens slott. En skillnad syns dock i andra våningens lägre partier där gavlarnas balkongräcken, här i form av en balustrad, löper obrutet runt de något

7 Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon (art av G. Jacobson.), *Gustaf Trolle-Bonde*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17927>, hämtad 17 mars 2020.

8 Schnell, *Herremansgårdar i Södermanlands län.*, s. 184.

9 *Festskrift till Martin Olsson: den 30 april 1936*, Thule, Stockholm, 1936, s. 340.

10 Roosval, Albin (red.), *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början Södermanland*, [Lundquist], Stockholm, 1908, s. 200.

11 Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon (art av Carine Lundberg), *Carl Christoffer Gjörwell*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13088>, hämtad 9 mars 2020.

12 Bedoire, Fredric, *Den svenska arkitekturens historia 1000-1800*, Norstedt i samarbete med Stockholms byggnadsförening och Kungl. konsthögskolan, Stockholm, 2015, s. 424.

Ägomätningskarta från 1836, där slottet och parken syns efter omdaning i början av 1800-talet. I parken syns ännu flera spår efter den barocka slottsanläggningen, bland annat i resterna av vallgraven öster om slottet och den raka allén framför slottet. Ekonomigården är nu helt ombyggd och slottsträdgården söder om dessa är fullt utbyggd. Kartan är beskuren. Lantmäteriet 04-VVI-393.

Ett tidigt fotografi av Sävstaholms slott, sannolikt taget någon gång under 1800-talets andra hälft. Notera markiserna över fönstren och takets runda kupor som senare togs bort.

indragna flyglarna. Idag går de lägre flyglarnas fasader helt i liv med den mittersta delen av byggnaden. Balustraden är idag ersatt av ett smidesräcke tillsammans med franska balkonger vid långsidans fönster. På bilden syns också ett brygghus med konformat tak och lanternin, placerat en bit ifrån den nordvästra gaveln. Brygghuset är också utritat på en karta från 1836. Dagens lusthus har i stort sett samma utformning som brygghuset.

Framför slottet ser man på bilden att den västra dammen har anlagts. I norra änden av dammen finns en träbro. Åt norr och mot kyrkan som syns i bakgrunden är landskapet relativt öppet, med anslutande fält direkt norr om ån. Sävstaholm har flera gånger jämförts med engelska förebilder, något som blir särskilt tydligt då man ställer denna avbildning mot ett tryck av Heveningham Hall i Suffolk, England. Båda slotten ligger i en pittoresk miljö med ett framförliggande vattendrag där slottsbyggnaderna reser sig på en höjd mot bakgrund av storväxta träd. Den öppna gräsytan med de långa siktlinjerna är framträdande karaktärsdrag i båda bilderna.¹³

I samband med ombyggnaden av slottet, revs också de äldre ekonomibygnaderna söder om slottet och nya uppfördes. Anläggningen som förutom orangeriet bestod av två vinkelformade byggnader innehållande stall, magasin och ladugård utformades i samma nyantika stil. Alla tre byggnader fick en omsorgsfullt utförd putsarkitektur med stora välvda glasade partier som vette mot slottet. Orangeriet, som är den enda av dessa tre som idag finns kvar, har genom ombyggnader under 1900-talet förlorat sina stora fönsterpartier i bottenvåningen.

Trädgård och jordbruk

Sävstaholms slottsträdgård var vida känd för sina odlingar, något som manifesterades i den pampiga orangeribygnaden. Här odlades ananas, persikor, aprikoser, vindruvor och andra frukter, och här fanns en stor aloeplanta som lockade långväga gäster. Det fanns även ett särskilt orkidéhus med ca 60 olika arter. Slottet hade flera kungliga besök då de berömda trädgårdsanläggningarna beundrades. Under ett femtiotal år på 1800-talet bedrevs en trädgårdsmästarutbildning på Sävstaholm, där omkring 200 trädgårdsmästare kom att utbildas. Undervisningen upphörde 1889.¹⁴

Öster om orangeriet fanns en yta där man sedan lång tid tillbaka hade drivit upp vildäpplen för att på dessa ympa på skott av förädlade stammar. Den dåvarande trädgårdsmästaren C F Rydström bestämde sig på 1850-talet för att flytta plantskolan till en plats vid Sävsta där jorden ansågs vara bättre för ändamålet. När man höll på att hugga bort de äldre vildäplarnas rötter upptäckte trädgårdsmästaren att ett äpple som föll ned hade en särskilt god smak. Han hann precis hejda parkmästaren från att hugga ned även detta träd, vilket kom att bli det enda som sparades på platsen.¹⁵ Sävstaholm, som äpplet kom att kallas, förökades genom inympning på andra träd och har med tiden blivit mer känt än slottet det upptäcktes vid.

Under 1840-talet började Trolle Bonde att planera för att vid Sävsta by uppföra en ny ekonomisk huvudgård. Vid den äldre bybildningen fanns då ett antal gårdar på arrende-

¹³ Festskrift till Martin Olsson: den 30 april 1936, s. 341.

¹⁴ *Katrineholms-Kuriren*, 23 februari 1985.

¹⁵ Schnell & Helén (red.), *Vingåkersboken D. 2*, s. 295.

Skomakare Gillberg med barnvagn, Sävstaholmsparken omkring 1900. Bilden är tagen norr om den sydvästra slotteddammen med orangeriet i bakgrunden. När Bondegatan anlades på 1950-talet krymptes dammens södra del. Fotograf: Oskar Linderoth (SLM M001546)

Fru Wilhelmina Linderoth med sina barn i Sävstaholmsparken. Fotot är taget omkring 1903-1904, i den norra änden av den västra slotteddammen. I bakgrunden syns Vingåkersån, och man skymtar även en bro vilken gick över ån i höjd med slottet. Bron saknar räcke. Fotograf: Oskar Linderoth (SLM M002542)

Bildtexten till fotot lyder: " 'Kärleksstigen' omkring sekelskiftet 1900. På östra sidan om Sävstaholms slott gick 'kärleksstigen' ut till 'kärleksudden'. " Fotot är att döma av solens läge taget mot väster. Fotograf: Oskar Linderoth (SLM M001655)

"Bodbetjänerna har fest på Kärleksudden." Fotograf: Oskar Linderoth (SLM M001676)

Bro över Vingåkersån som låg vid Kyrkoherdebostället Vidåker några hundra meter väster om slottet. Vid tiden då bilden togs sträckte sig parken hit. Bron, som ser ut att vara av en mer robust konstruktion än den som gick då över ån vid slottet, skulle kunna agera förlaga till framtida broar. Fotograf: Oskar Linderoth. (SLM M001613)

Sävstaholms handelsträdgård 1916. Bilden är tagen mot öster i den östra delen av trädgården. Till vänster syns den ena av de två vinkelformade ekonomibyggnader som tidigare låg vid Bondegatan. Den uppfördes som ladugård och ritades av Gjørwell samtidigt som slottet. Notera den pampiga portalen till höger i bild och muren till vänster som skiljde ekonomibyggnaderna från trädgården. Fotograf: Oskar Linderoth (SLM M001649)

kontrakt. 1848 kom själva flytten av bönderna till stånd till andra gårdar på ägor, och man rev ner de äldre byggnaderna på platsen. I dess ställe uppfördes mellan 1848-1853 de stora ladugårdar av gråsten tillsammans med de i öster liggande bostäderna för inspektor och tjänstefolk som ännu finns kvar.¹⁶ Gården som friköptes från Sävstaholms slott 1920 går idag också under namnet Sävstaholm.¹⁷

År 1855 dog den ”blinde excellensen” som han kommit att kallas, och slottet gick då i arv till hans brorson Gustaf Trolle Bonde d y. 1862 togs järnvägen förbi Vingåker i bruk. Att den kom att få just denna sträckning hade till stor del att göra med Greve Gustaf Trolle Bonde d y, som vid tiden var god vän med Carl XV. Vid invigningen byggdes en provisorisk station vid slottsparken där de kungliga gästerna hälsades välkomna. De promenerade sedan genom slottsträdgården och parken till slottet där det serverades middag.¹⁸ Godset blev kvar i Bondesläkten fram till 1920 då det såldes till landshövdingen Conrad Cedercrantz.¹⁹

1920-2020 - Skolhem och kommunägo

Parken krymper

1923 upprättades en avstyckningskarta av distriktslantmätare Alf Hedman vilken omfattade Sävstaholmsparken i sin dåvarande utbredning. På kartan syns också den föreslagna vägen som idag utgör Bondegatan. Tomterna i parkens västra del började styckas av 1931 efter den upprättade kartan genom ett bolag kallat Sävstaholms Egnahems Aktiebolag. 1932 styckades själva slottet med närmaste parkyta av och 1940 avstyckades tomten för den så kallade vaktmästarbostaden i östra delen av parken. Huruvida bostaden bebotts av någon vaktmästare är oklart. Någon gång under 1930-talet byggdes en bro över ån inte långt från den plats där den nuvarande bron ligger. Sävstaholms slotts-trädgård övergick vid denna tid att drivas som fristående handelsträdgård.

Skolhem

Under 1930-talet var slottet obebott och hade börjat förfalla allt mer.²⁰ Det fördes diskussioner om att kommunen skulle köpa slottet för att använda det som kommunhus istället för att uppföra en ny byggnad.²¹ 1934 hade slottet stått öde i mer än tio år.²² Alla fönster-rutor var sönderslagna och skadegörarna sades även ha cyklat runt i praktsalarna.²³

I juni 1934 inköptes Sävstaholms slott tillsammans med ett sju hektar stort parkområde av Föreningen för sinnesslöa barns vård. Parkområdet utökades senare i omgångar till elva hektar. Slottet som skulle användas som skolhem var från början planerat för 50 platser vilket kunde utökas efterhand. Föreståndare för anläggningen var Rut Lindahl som också varit drivande i inköpet av fastigheten för ändamålet. Rumsindelningen

¹⁶ Ibid, s. 296.

¹⁷ Stenberg, D. & Björkstén, S. R. (red.), *Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd. 1, Södermanland*, Nordisk kultur, Göteborg, 1947, s. 1015.

¹⁸ *Katrineholms-Kuriren*, 3 november 1952.

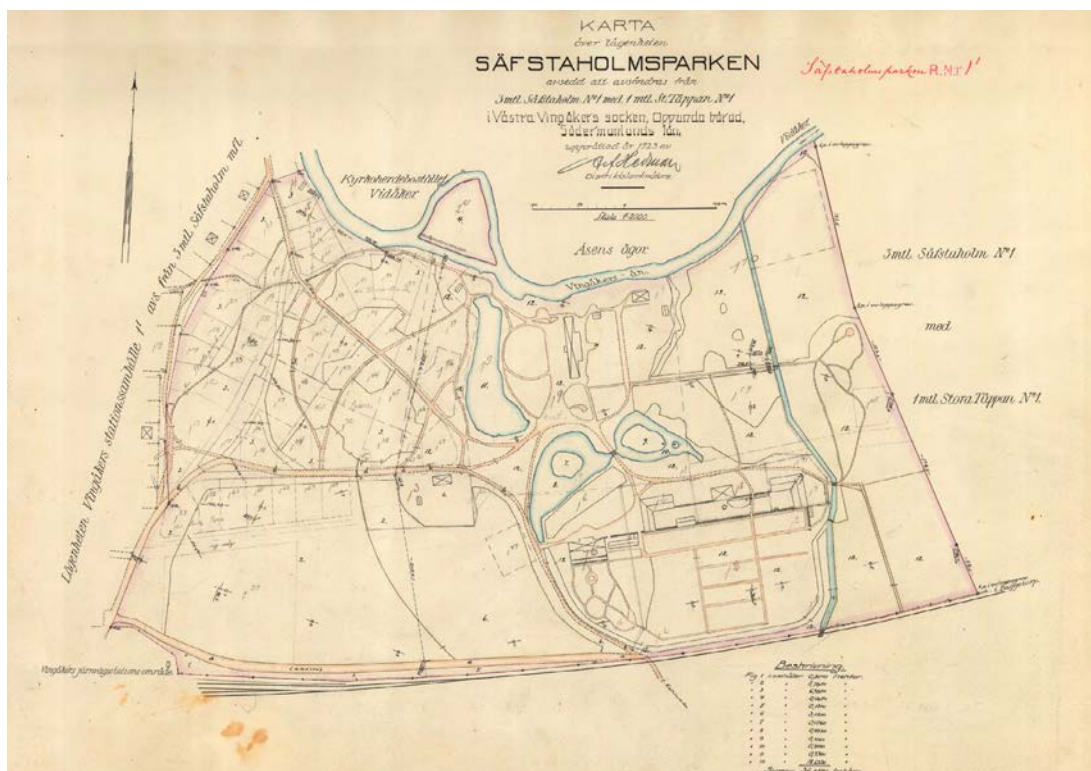
¹⁹ Schnell, *Herremansgårdar i Södermanlands län.*, s. 184.

²⁰ ”Uppå ett gammalt gods...”, *Folket*, 3 februari 1934.

²¹ *Folket*, 10 mars 1934.

²² *Katrineholms-Kuriren*, 12 december 1934.

²³ *Eskilstuna-Kuriren*, 28 juli 1939.

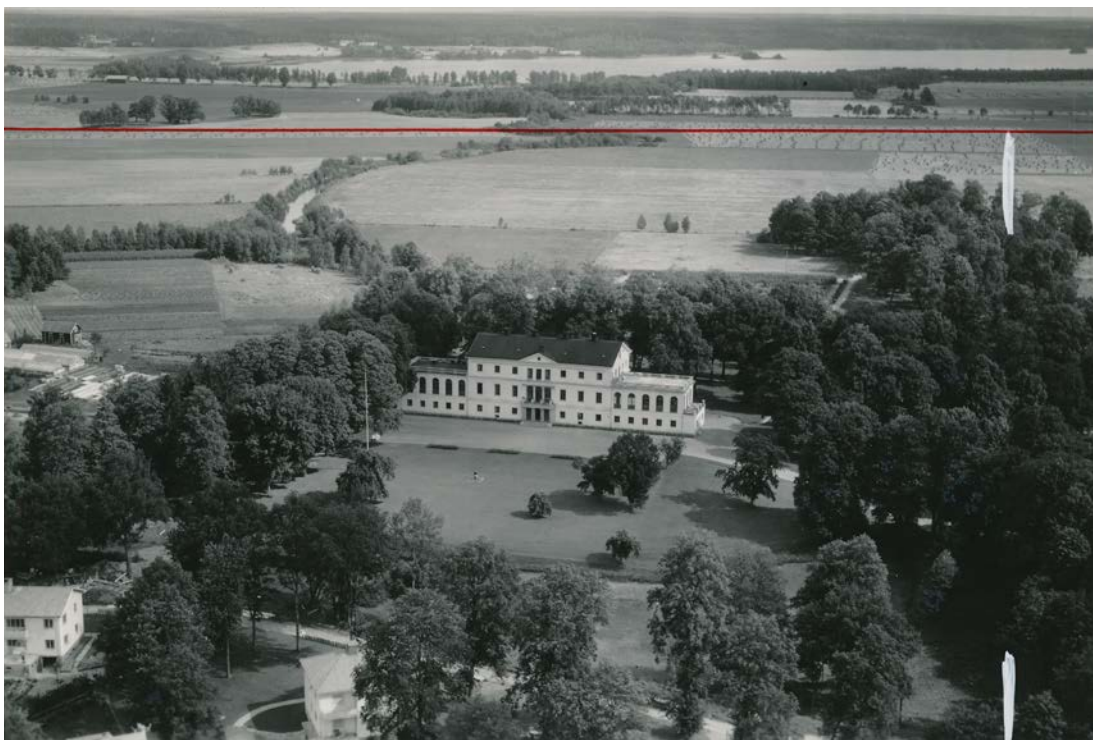
Avstyckningskarta över Sävstaholmsparken upprättad 1923. Vid denna tid är slottsparken ännu oförändrad med sitt gångsystem i den västra delen. Ekonomibyggnaderna i söder finns också kvar. Notera också de södra dammarnas utbredning, ännu inte krympta av Bondegatans dragning. Västra delen av parken kom de följande åren att bebyggas med villor. Lantmäteriet, 04-VVI-3081.

Ett flygfoto över Sävstaholm taget från sydost 1930, då villorna i västra delen av parken ännu inte har uppförts. I förgrunden syns Sävstaholms handelsträdgård (tidigare slottsträdgården) med sina drivhus och planteringar. Orang-eribyggnaden ligger till vänster om dem. De vinkelformade byggnaderna uppfördes som stall/magasin respektive ladugård i början av 1800-talet men revs tillsammans med det mellanliggande bostadshuset under 1980-talet.

Flygfoto av slottet taget 1939. På bilden syns handelsträdgården med drivhus, odlingar och tillhörande byggnader. Bondegatan har ännu inte anlagts. Notera den borte vinkelformade ekonomibyggnaden som har stora välvda fönster likt orangeriet. Den motstående ekonomibyggnaden som skymtar mellan träden till höger har sedan förra flygfotografiet togs 1930 byggts på med en våning. Båda byggnaderna revs i slutet på 1980-talet.

Flygfoto över slottet taget från väster 1946. Parken är sig lig på denna sida slottetsbyggnaden. På den östra sidan finns höga träd närmast slottet, därefter är parken relativt öppen. Notera odlingsmarken strax innan åkermarken tar vid, som sannolikt anlagts av skolhemmet som då huserade i slottet. Till höger om den syns vägen ut till den skogbevuxna Kärleksudden. Till vänster syns växthusen och odlingarna som då tillhörde Åsens trädgård. Uthuset som syns finns ännu kvar.

lämnades i stort sett oförändrad, trots de stora rummen.²⁴ Flera elever arbetade under loven på de närliggande handelsträdgårdarna. Under sommaren 1934 hade slottet reparerats och rustats upp. Bland annat reparerades den gamla slottsklockan som inte hade fungerat på 50 år. Klockan kunde efter reparationen åter gå i en vecka utan att behöva dras upp, tack vare att loden gick i schakt ned till bottenvåningen.²⁵

Under åren 1956-1958 utfördes omfattande underhålls- och ombyggnadsarbeten på Sävstaholm då bland annat fönstren byttes ut. Man kopplade också på slottet till samhällets avlopps nät.²⁶ Under början av 1960-talet diskuterades en ev. utbyggnad av verksamheten vid Sävstaholm, genom uppförande av enplansbyggnader i parken för förläggnings-, gymnastik- och ekonomilokaler. Istället för denna lösning bestämdes dock att en helt ny skolhemsanläggning skulle byggas i Dammsdal utanför Vingåkers samhälle.

Åsens Trädgård

Under 1930-talet expanderade Åsens trädgård, som huvudsakligen varit belägen intill Åsens gård, till området norr om slottet. Trädgården, som hade gamla anor togs 1935 över av trädgårdsmästare G A Stenström, som sannolikt expanderade verksamheten till det nya området.²⁷ Här byggdes förutom växthus och uthus, ett bostadshus precis intill växthusen. Vid samma tid uppfördes också bostadshuset kallat Ekholmen, i skogsdungen en bit bort. Handelsträdgården köptes 1972 av Gudrun och Kjell Johansson som drev verksamheten under namnet Ekholmens trädgård fram till 2016. Idag står trädgården tom tillsammans med det intilliggande bostadshuset. Ekholmen är uthyrt.

Kommunen tar över slottet

1968 köpte Vingåkers kommun slottsfastigheten för 975 000 kr.²⁸ Till en början använde AMS lokalerna för sin mekanikerskola. 1988 flyttade Institute Audio-Visual Arts AB in i slottet, som drev ljudteknikerutbildning. Kommunen inrättade även representationslokaler i delar av slottet.²⁹ Under slutet av 1970-talet byggdes en ny bro över ån lite öster om den äldre från 1930-talet. Samtidigt drogs också vägen om och rätades ut, varpå ytterligare en bit av parken närmast dammen togs i anspråk.

1984 revs det gamla kombinerade stallet och magasinet vid Bondegatan intill orangeriet. Den vinkelformade byggnaden hade i början av 1900-talet byggts om till bostäder och försäljningslokal för Sävstaholms handelsträdgård.³⁰ Den andra motstående vinkelbyggnaden revs 1988. Denna byggnad hade uppförts som ladugård men senare byggts om till verkstad och därefter fabrikslokal. Här huserade Vingåkers Karosserifabrik AB som bland annat tillverkade karosser för bussar och likbilar, och AB Vingåkers Bilkompani som i första hand reparerade men också sålde bilar. Sista företaget i byggnaden var AB Vingpac som sålde bränsle till modellflyg.

24 Montell, Erik, *Sävstaholmsföreningen: en krönika om ett företag för de psykiskt utvecklingsstörda*, Fören., Stockholm, 1982, s. 69 ff.

25 *Katrineholms-Kuriren*, 12 december 1934.

26 Montell, *Sävstaholmsföreningen*, s. 114.

27 Stenberg & Björkstén (red.), *Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd. 1, Södermanland*, s. 1070.

28 Montell, *Sävstaholmsföreningen*, s. 116.

29 *Sörmlandsbygden*, *Sörmländska tidnings- och tryckeriföreningen, Katrineholm, 1927-*, 23 oktober 1987.

30 *Katrineholms-Kuriren*, 30 mars 1984.

Den så kallade Kärleksudden är idag svår att urskilja, men utgörs av en vacker ekdunge. Taket till bostadshuset vid Bondegatan skymtar längst till höger. (SLM D2020-0332)

Bostadshuset vid Bondegatan (Sävstaholm 13:7) i östra hörnet av slottsparken. (SLM D2020-0333)

Bostadshuset vid Ekholmens trädgård (Åsen 2:6) norr om slottet. Byggnaden är typisk för 1930-talets allmogeinspirerade arkitektur, med brutet tak och spröjsade fönster. Till vänster syns ett uthus som byggdes samtidigt som bostadshuset. (SLM D2020-0334)

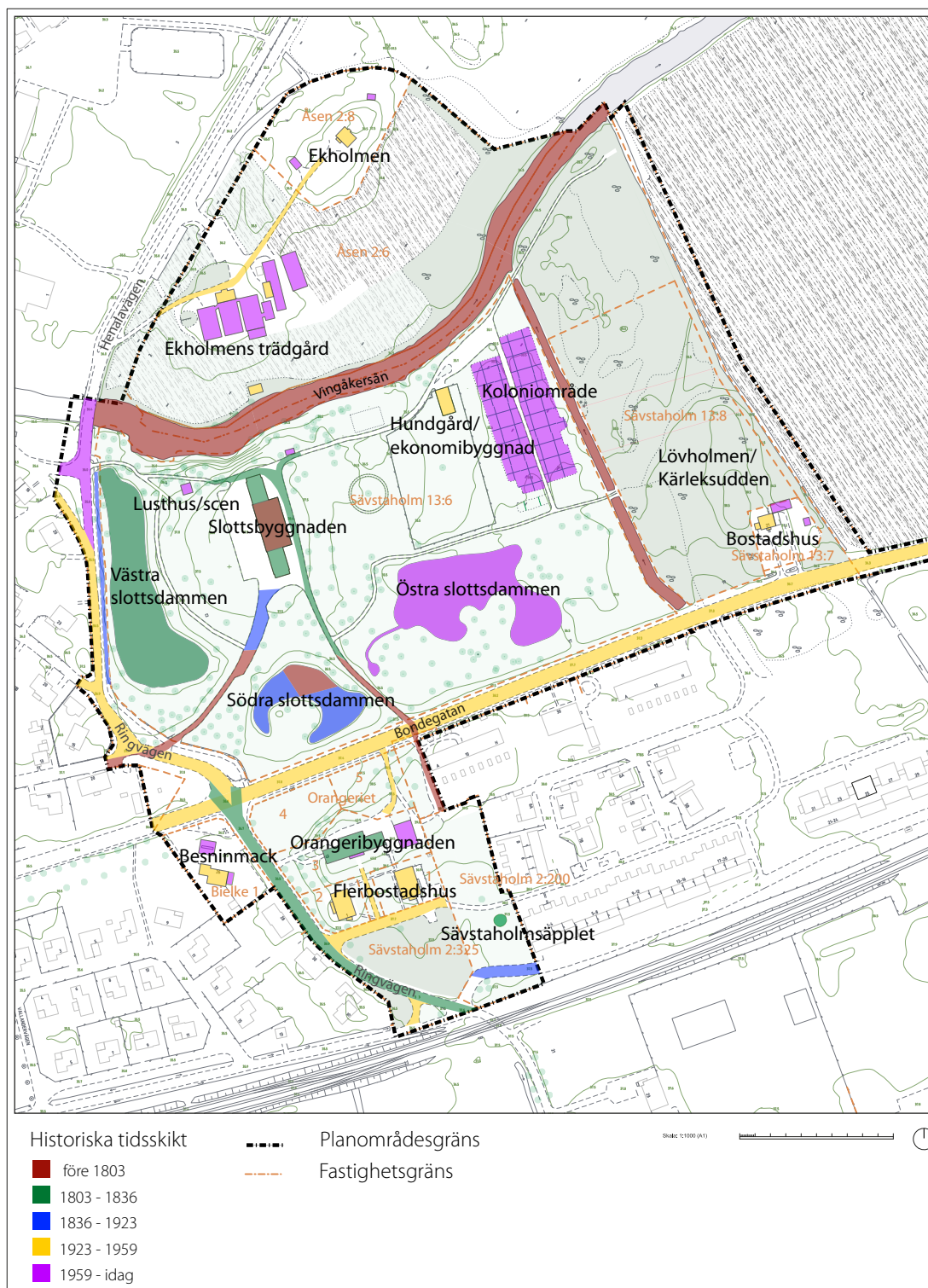
Växthuset vid Ekholmens trädgård sett från söder. Bostadshuset och uthuset skymtar bakom växthuset. (SLM D2020-0335)

Bostadshuset Ekholmen (Åsen 2:8) nordost om Ekholmens trädgård. (SLM D2020-0345)

Lusthuset med den inbyggda scenen byggt 1991 sett från söder. Fasaden åt detta håll är konstruerad så att den kan öppnas vid föreställningar. (SLM D2020-0346)

Karta över parken idag, där synliga fysiska spår är markerade i olika färger beroende på i vilken tid de tillkommit.

1991 uppfördes den mindre kvadratiske flygelbyggnaden framför slottet. Byggnaden uppfördes efter äldre ritningar av det brygghus som tidigare fanns framför slottet. Ritningarna hade stannat inom släkten Bondes ägo, och lämnades över av dåvarande ägaren till Vibyholm, Carl Bonde. Den nya byggnaden uppfördes som en utomhusscen med tillhörande omklädningsrum, där den södra fasaden vid föreställningar kunde öppnas upp som två portar.³¹

Synliga spår av historiska skikt

För att kunna följa utvecklingen av området har ett kartöverlägg gjorts utifrån tillgängligt kartmaterial. Kartorna som använts i kartöverlägget är uppmätta 1803, 1836, 1898, 1923, 1959 samt dagens topografiska tillsammans med ortofoto. Resultatet redovisas i kartan intill där kvarvarande spår har markerats med en färg för respektive period.

Det finns mycket få fysiska spår kvar idag av den barocka slottsanläggningen, vilken ännu var till synes oförändrad på 1803 års karta. Den äldre vindbryggan låg precis där den västra slottedammens östra strandkant finns idag. Vallgraven gick rakt norrut från denna punkt för att mynna ut i ån där vägbronns södra brofäste nu finns. Gångvägen som idag leder från grinden vid västra entrén mot slottet utgjordes då av en väg som ledde fram till ytterligare en bro som gick över den södra vallgraven. Vägen fortsatte utanför vallgraven vidare mot ekonomibyggnaderna i sydost. Denna sträckning är än idag i stort sett samma som då. Den södra slottedammen ligger idag delvis över en äldre ruddamm som var kvadratisk och av mindre storlek. Från borggården gick en rak väg österut vilken ledde till en kuperad skogsdunge, på kartan kallad Löfholmen. Platsen omnämns senare som Kärleksudden och vägen dit för Kärleksstigen. Skogsdungen finns kvar, men omges idag av ett större lövskogsparti, varför det är svårt att urskilja dess ursprungliga storlek. Diket som idag går mellan skogspartiet och koloniträdgården finns också med på 1803 års karta, men hade sannolikt ursprungligen mer karaktären av en kanal. Utöver dessa iakttagelser kan inga fysiska former av idag härledas till den äldre barocka anläggningen.

Då nästa tillgängliga karta upprättas 1836 har slottet byggts om och parken delvis omvandlats till den engelska park vi ser spår av idag. Vallgraven i väster har nu ersatts av den västra slottedammen som finns här idag. Dammen har på den äldre kartan i stort sett samma utbredning som idag, endast den norra änden har krympt något på senare år. Den östra dubbla vallgraven är ännu utritad på kartan, men är nu avskuren i södra änden. Den östra vägen fram till slottet som tidigare skurits av utav vallgraven har nu dragits fram till slottet. Orangeriet är vid denna tid byggt, och väster om byggnaden går en väg som ännu finns kvar, idag Ringvägen. På ungefär samma plats som lusthuset ligger idag är brygghuset utritat. Byggnaden kan vara en ombyggd flygelbyggnad, vilken i så fall flyttats något närmre slottet. Brygghuset syns på etsningen från 1824. Den äldre ladugårdsfyrcanten har vid denna tid ersatts av två vinkelformade byggnader varav den västra innehöll magasin och stall och den östra var ladugård.

³¹ *Katrineholms-Kuriren*, 9 feb 1991.

Omkring sekelskiftet 1900, vid tiden för häradsekonomiska kartan, syns att den engelska parken kompletterats ytterligare sedan 1836. I den västra delen av parken finns nu ett stort slingrande nät av gångvägar och den västra slottsdammen har kompletterats med ytterligare två dammar söder om slottet. Den södra av dessa reducerades senare i samband med att Bondegatan drogs fram. Den östra dammen låg ursprungligen närmre den östra tillfartsvägen men fylldes/växte igen någon gång i mitten av 1900-talet. Runt år 2000 iordningställdes dammen, och fick då sin nuvarande utbredning längre österut i parken. Norr om den västra dammen har åns sträckning rätats ut och bildat en ö ungefär där tennisbanorna idag ligger norr om ån. Söder om ekonomibyggnaderna har järnvägen dragits fram. En byggnad har uppförts i parken, strax väster om dagens röda ekonomi-byggnad. De två vinkelformade ekonomibyggnaderna i söder har kompletterats med en mellanliggande rektangulär bostadsbyggnad. Byggnaden revs på 1980-talet men en ny uppfördes i samma läge som den äldre.

Nästa detaljerade karta över slottet är avstyckningskartan från 1923. På denna är den nya tomtindelningen inritad i västra delen av parken, tillsammans med en ny villagata som idag utgör Trollegatan. Parkvägen, Ringvägen, Grevgatan och Slottsvägen har anlagts ovanpå äldre vägsträckningar i den engelska parken. I övrigt tillkommer inga fysiska spår inom planområdet under 1900-talets första decennier.

Vid tiden för den ekonomiska kartan från 1959 är en stor del av de avstyckade tomterna i västra delen av parken bebyggda. Bostadshusen och växthusen inom Åsen 2:6 och 2:8 är nu byggda, något som dock skedde redan under 1930-talet. Även bostadshuset söder om orangeriet har nu byggts (uppförda i slutet av 1940-talet) och likaså ekonomibyggnaden som ligger intill dagens kolonilotter.

Sedan 1959 har den östra dammen tillkommit i sitt nuvarande läge. Även kolonilotterna har anlagts i parkens östra del, och nya växthusbyggnader uppförts inom Åsen 2:6. En del mindre byggnader, t ex lusthuset väster om slottet, och tillbyggnader har tillkommit inom planområdet.

Slottet sett från sydväst. Detta är en av de siktlinjer som idag är relativt fria från skymmande träd. (SLM D2020-0348)

Infarten till slottet från sydväst har länge legat i sitt nuvarande läge. I den barocka slottsanläggningen tog vägen av åt höger ungefär där gatlyktorna står idag för att följa den södra vallgraven en bit, innan den vek av söderut mot ekonomigården. En vindbrygga gick över vallgraven mot borggården. (SLM D2020-0349)

Kulturhistoriska värden

Strukturella värden

Vägnät

Även om en stor del av vägnätet inom området förändrats över tid, finns vissa vägsträckningar fortfarande kvar som har lång hävd. Det gäller framförallt de två tillfartsvägarna till slottet söderifrån vilka båda har sitt ursprung i den barocka slottsanläggningen, men också vägen förbi orangeriet mot söder som kom till efter omdaning i början av 1800-talet. Dessa vägsträckningar är därför viktiga för orienteringen i området såväl som för den historiska kontinuiteten.

Dammar

Dammarna anlades som en mycket viktig del i den engelska parkanläggningen. Den västra dammen var den första som anlades, följd av den södra som dock krympt något i söder när Bondegatan anlades. Den östra har anlagts på sin nuvarande plats i senare tid. Alla tre dammar är viktiga för upplevelsen av parken och har stora miljöskapande värden. Den västra som i stort sett har kvar sin ursprungliga utbredning samt den något krympta södra, har genom dess ålder båda ett kontinuitetsvärde.

Befintliga byggnader

Sävstaholms slott och orangeri

Sävstaholms slott ritades av arkitekten Carl Christoffer Gjörwell den yngre (1766-1837), som var en av Sveriges mest framstående under tiden kring sekelskiftet 1800. Han var en av de ledande arkitekterna för den nyantika stil som fick sitt genombrott i Sverige runt sekelskiftet 1800. Gustav III hade genom sin resa till Italien 1783-1784 stor inverkan på intresset för den nya stilen, vilket satte spår både i formspråk och dekorativa element. Takformerna gick från högresta brutna tak till nätta flacka sadeltak, och fasaderna pryddes med tempelgavlar, kolonner och pilastrar.³² Sävstaholms slott är en mycket bra och också tidig representant för den nya stilen tillsammans med orangeribyggnaden vilken delar slottsbyggnadens formspråk.

Slottet och orangeriet har i stort sett behållit den utformning de gavs i början av 1800-talet och har därför ett mycket högt arkitektoniskt såväl som arkitekturhistoriskt värde. Tillsammans med den omgivande parken har slottet också stora upplevelsevärden, där slottet ännu kan ses i sitt tänkta sammanhang.

Sävstaholm är till mångt och mycket synonymt med dess tidigare ägare Greve Trolle Bonde. Det var han som formade slottet och parken som de ser ut idag, och han var också en mycket framträdande person i lokalsamhället under tiden sin levnadstid på slottet. Genom honom gjordes Sävstaholm till en knutpunkt där kungligheter, konstnärer och Vingåkersbor träffades i festliga sammanhang. Hans betydelse för orten är därför mycket stor vilket gör att slottet och parken har stora personhistoriska värden.

³² Hofrén, Manne, *Herrgårdar och boställen: en översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650-1850*, Diss. Stockholm : Högsk., Stockholm, 1937, s. 253.

Slottet sett västerifrån. Detta är ytterligare en vy punkt som är viktig att behålla. Från denna vinkel, något snett framifrån, framträder slottet på ett tilltalande sätt. Vattenspegeln i förgrunden bidrar till den pittoreska inramningen. (SLM D2020-0350)

Exempel på en idag skyddad vy punkt, som på sikt vore bra att hålla fri. Från denna vinkel framträder slottets proportioner på ett naturligt sätt och den framföriggande öppna gräsytan tillsammans med vattenspegeln bidrar till något som skulle kunna vara den bästa vyn av slottet, om byggnaden inte hade skyddats av träd. (SLM D2020-0351)

Övriga byggnader

De två flerbostadshusen inom Orangeriet 1 och 2 uppfördes i slutet av 1940-talet och gavs en tidstypisk funktionalistisk utformning med putsade fasader, valmade tegeltäckta tak och fönster i en till två lufter med förskjuten mittpost och ljusa fönsteromfattningar. Genom färgsättningen och fasadutformningen anpassades byggnaderna noggrant till orangeribyggningen och har därför ett miljöskapande värde. Husen är mycket välbevarade med ursprungliga fönster, dörrar och fasaddetaljer och har därmed ett byggnadshistoriskt- och arkitekturhistoriskt värde.

Övriga bostadshus inom området: Åsen 2:6, Åsen 2:8 samt Sävstaholm 13:7 har en tidstypisk utformning och därmed vissa byggnadshistoriska och miljöskapande värden. Bostadshuset och uthus tillsammans med växthus tillhörande f.d. Åsens trädgård berättar om tiden som handelsträdgård vilket har ett samhällshistoriskt värde. De befintliga växthusen är dock ersatta i senare tid. Bostadshusen inom Åsen 2:6 och 2:8 är välbevarade och har i stort sett behållit sin ursprungliga utformning. Sävstaholm 13:7 har genomgått fler exteriöra förändringar vilket gjort att dess kulturhistoriska värde minskat.

Parkmiljö

Slottsparken

Parken är huvudsakligen utformad enligt den engelska parkens ideal, vilka kom att ersätta de franska renässansparkerna med raka linjer och strikt utformade planteringar. Den engelska parken hade mjuka naturliga former och vidsträckta öppna grasmattor som ledde fram till huvudbyggnaden. Parkanläggningen skapades tillsammans med slottet som en sammanhållen enhet och är därför mycket viktig för upplevelsen och förståelsen av slottet. Genom att i stort sett ha behållit sin engelska parkkaraktär har parken också ett högt arkitektoniskt värde.

Sävstaholmsäpplet

Moderträdet till Sävstaholmsäpplet finns kvar än idag, är sannolikt idag omkring 170-180 år. Trädet som gett upphov till den välkända äppelsorten döpt efter slottet har ett stor symbolvärde, och är idag den enda resten av den tidigare så betydelsefulla slottsträdgården med frukt och grönsaker som fanns i orangeriets närhet. Trädet är därför mycket viktigt som fysisk koppling till den tidigare slottsträdgården.

Värdefulla vyer och siktlinjer

Vyer av slottet

Eftersom slottets entré finns på den västra sidan, är vyn från detta håll den viktigaste. Det är också en av de viktigaste aspekterna i den engelska parken att huvudbyggnaden ska kunna upplevas på avstånd och så som en del av den omgivande parken. Framför slottet finns en större öppen gräsyta, vilket att döma av kartorna var något av det första som anordnades i samband med omdaning i början av 1800-talet. Gräsytan, eller pelousen som den på franska också kallas, är kanske det viktigaste inslaget i den engelska park man ville skapa. Motsvarigheter kan i Sverige till exempel ses i Hagaparken och Bellevueparken i Stockholm.

Slottet sett från parken norr om den östra slottsdammen ungefär där den så kallade "kärleksstigen" tidigare gick. (SLM D2020-0352)

Slottet sett från strax norr om Bondegatan i sydost. Siktlinjen härifrån är viktig att bevara då den gör det möjligt att se slottet genom parken vid ankomst till Vingåker österifrån. (SLM D2020-0353)

Bild tagen från slottsparken öster om slottet, mot kyrkan. Ekholmens trädgård (Åsen 2:6) med bostadshus och växthus syns, men skymmer inte kyrktornet som sticker upp över den bakre trädraden. (SLM D2020-0354)

Den röda ekonomibyggnaden som idag används som hundklubb med inhägnade hundgårdar i förgrunden. (SLM D2020-0355)

Moderträdet till Sävstaholmsäpplet som idag börjar närma sig en ålder på 200 år. I bakgrunden syns radhus som uppfördes på avstyckade tomter norr om järnvägen i början av 1980-talet. (SLM D2020-0356)

Orangeriet sett söderifrån med de flankerande bostadshusen till vänster och höger. (SLM D2020-0357)

Utblicken mot slottet från orangeriet. Kyrkan anas genom grenverket i siktlinjen direkt invid slottets västra fasad. (SLM D2020-0358)

Orangeriets södra sida. Byggnaden inrymmer idag lägenheter. I de välvda partierna i byggnadens centrala del fanns tidigare stora glasade partier.. (SLM D2020-0359)

Slottsbyggnaden upplevs bäst från detta håll från gångvägen väster om dammen. Det är också denna vy som är flitigast avbildad i fotografier, då den ofta ses fotograferad en aning snett från sydväst. Den valda vypunkten har dock varierat något genom åren, beroende på var man fått en fri siktlinje mot slottsbyggnaden. Idag är denna vy från sydväst något skymd av träd, och det är egentligen först då man befinner sig rakt framför entrén som det går att få en fri siktlinje mot byggnadens mittparti. Detta är viktigt att tänka på då man planerar parken, så att man då man promenerar på denna sida om dammen åtminstone får två eller tre obrutna vypunkter mot slottet. En av dessa bör också vara något snett från sydväst. Man bör därför överväga att ta ner de träd som idag skymmer slottet från denna punkt.

En annan viktig vy från detta håll är då man närmar sig slottet på vägen inne i parken från sydväst. Vägsträckningen fanns redan i den barocka slottsanläggningen men låg då utanför vallgravarna.

Även från den östra sidan ges möjlighet till långa siktlinjer mot slottsbyggnaden. I första hand från parkens sydöstra delar där gräsmattan breder ut sig obrutet fram till slottet. På andra sidan den östra dammen går det också att betrakta slottet med vattenytan i förgrunden. Idag finns dock inga gångar i parken från vilka dessa vypunkter går att nå på ett enkelt sätt. Från närmre håll framträder slottet på ett förtjänstfullt sätt mellan de kraftiga trädstammarna väster om den östra dammen.

Siktlinje från slottet mot orangeriet

Den visuella kontakten mellan slottet och orangeriet är viktig att bibehålla då orangeriet utgör en mycket viktig del av 1800-talets slottsanläggning. Arkitektoniskt har orangeribyggnaden också många likheter med slottet med sitt markerade mittparti och två lägre flankerande flyglar. På en målning föreställande västra stambanans invigning i Vingåker 1862 syns festligheterna framför slottsbyggnaden där orangeriet har en framträdande plats i bakgrunden.

Siktlinje från slottet mot kyrkan

I flera äldre bildframställningar är slottet avbildat med kyrkan i bakgrunden, t ex i Erik Dahlbergs Suecia Antiqua från 1600-talet, eller i Thersners avbildning från 1824. Vyer med både slottet och kyrkan är idag svåra att finna, i första hand beroende på växtligheten norr om Vingåkersån, men även på grund av parkens uppväxta träd. Från gårdsplanen framför slottet går det vintertid att skönja kyrktornet mellan grenarna, även om det är många uppväxta träd som skymmer sikten. På samma sätt går kyrkan att skymta genom växtligheten när man befinner sig i östra delen av parken. Att kyrkan syns från slottsparken är viktigt, även om det är från ett fåtal ställen.

Siktlinje från Bondegatan mot slottet

När man kommer in i Vingåker via Bondegatan i öster har man parken på höger sida. I höjd ungefär med den östra radhuslängan vid Bondegatan har man vid ett tillfälle relativt fri sikt mot slottet. Det finnas skäl att hålla denna siktlinje öppen, då den ger besökaren eller människor på genomfart möjlighet att förstå att man färdas genom en äldre slottspark.

Generella riktlinjer och förhållningsätt

Fysiska spår

De tre slottsdamarna som finns i parken idag, är mycket viktiga att bevara i sin nuvarande utbredning. De två västra anlades vid 1800-talets början som viktiga inslag i den engelska parkanläggningen och är därför av stor betydelse för förståelsen av parken såväl som för upplevelsen när man vistas i parken. Den östra dammen har visserligen skapats i senare tid, men är ändå viktig tillsammans med de övriga som en del i helhetsmiljön.

Delar av vägnätet har historiska anor. I första hand gäller det infartsvägarna till slottet från söder, som ligger i samma läge som de gjorde i den barocka anläggningen. Dessa är därför av stort värde för förståelsen av slottsmiljöns tidsskikt, såväl som för orienteringen i det historiska landskapet.

Byggnader

Slottet och orangeriet är de mest bevarandevärda byggnaderna inom området. Slottet har dessutom genomgått mycket få exteriöra förändringar sedan uppförandet. Byggnaderna bör hanteras mycket varsamt och allt underhåll ske med traditionella material och metoder. Eventuella ombyggnader bör föregås av antikvariska förundersökningar. Orangeriet har under 1900-talet byggts om då bland annat de stora välvda fönsterpartierna mot slottet försvann. Detta har gjort det svårare att förstå byggnadens ursprungliga funktion. På sikt bör man återskapa dessa fönsterpartier för att på så sätt återskapa en del av byggnadens pedagogiska värden.

Senare tillkommen bebyggelse i parken i slottets närhet utgörs av den rödfärgade ekonomibygnaden öster om slottet, och lusthuset väster om detsamma. Ekonomibygnaden utgör ett tidslager som minner om tiden då slottet användes som skolhem. Idag är huset det enda fysiska spåret som finns kvar från denna period. Av denna anledning har byggnaden ett värde. Äldre nu rivna ekonomibygnader var placerade söder om nuvarande Bondegatan, på behörigt avstånd från slottet. I den engelska parkanläggningen är ekonomibygnaden därför ett främmande inslag. Beroende på parkens framtida funktion och användning, kan byggnaden åter få ett sammanhang. Har man däremot för avsikt att återskapa och lyfta fram den engelska parkanläggningen, bör man överväga att riva eller flytta byggnaden.

Flerbostadshuset inom Orangeriet 1 och 2 är mycket välbevarade och väl anpassade till orangeribygnaden. Byggnaderna inom Åsen 2:6 och 2:8 är tidstypiska och välbevarade och kan med fördel integreras i ett nytt bostadsområde. De kan då utgöra tidsskikt och utgöra en fysisk koppling till områdets tidigare historia. Husen bör underhållas med traditionella material och metoder.

Gångvägar och broar i parken

Även om den största och kanske historiskt sett viktigaste delen av den engelska parken i väster idag inte finns kvar bör den östra delen kunna utvecklas för att bättre representera de parkideal som ursprungligen varit vägledande vid parkens anläggande. I västra delen fanns tidigare ett utbyggt nät av slingrande gångvägar vilka senare låg till grund för gatunätet i området. Den östra delen har inte haft något motsvarande nät av slingrande gångvägar även om parken till sin växtlighet har haft en liknande karaktär. Här fanns dock tidigare den raka gångväg som ledde från slottet till skogsdungen och den så kallade Kärleksudden i öster. Denna har lång historisk hävd och bör återskapas. Mot bakgrund av avsaknaden av fler gångvägar, och att den västra delen av parken inte finns kvar idag, bör man överväga att skapa något eller några nya gångstråk i parken. Dessa bör vara mjukt slingrande och passera viktiga vyer av slottet. Det skulle vara positivt om det skapades en längre slinga runt hela parken, och också en sträcka längs med Bondegatan, men i parken istället för som trottoar intill vägen.

Några gångvägar direkt intill ån förefaller inte ha funnits i östra delen av parken. Däremot fanns det tidigare gångstråk intill ån på den västra sidan, vid nuvarande Ringvägen, vilka idag dock inte finns kvar. Årummet är idag relativt otillgängligt, vilket är synd. En trappa leder ner till ån från slottets västra gavel, men platsen är idag till stora delar igenväxt. Härifrån gick sannolikt den bro över ån vilken skymtar i bakgrunden på fotografiet på sid 16. Det finns förslag på att bygga en ny bro över ån i samma läge som den gamla, tillsammans med ytterligare en öster om koloniområdet. Nya broar skulle bidra till att tillgängliggöra årummet i större utsträckning än idag vilket är positivt. Samtidigt bör man ha i åtanke, i det fall fastigheterna norr om slottet bebyggs med bostäder, att det kan innebära att slottet och parken blir mer utsatt för störningar och eventuell skadegörelse. Detta bör övervägas noggrant vid den fortsatta planeringen.

Den föreslagna bron i öster bedöms inte locka människor att ta genvägar i samma utsträckning som den västra utan det är mer troligt att den kommer användas vid promenader i området. Läget för denna bro bör därför i så fall planeras så att den kan kopplas ihop med ett gångstråk, gärna runt hela parkmiljön. Idag är skogsdungen i den östra utkanten av parken relativt otillgänglig, men skulle kunna ingå i en yttre gångväg som också passerar den så kallade Kärleksudden.

Utifrån äldre fotografier kan man se hur broarna över ån såg ut runt sekelskiftet 1900. Samtliga var av trä, och med enkla träräcken med krysslagda läkt mellan stolparna. Bron norr om slottet var av enklare konstruktion och saknade räcke. Bron i västra delen av parken som gick över till kyrkoherdebostaden Vidåker norr om ån hade en fackverkskonstruktion av trä. Nya broar över ån kan med fördel använda samma formspråk, och bör vara av trä. Mindre broar i parken kan vara välvda, likt den som avbildas på sidan 12.

Diskussion kring ny bebyggelse i parken

I parken öster om slottet finns idag en rödfärgad ekonomibygnad uppförd någon gång på 1930-talet, sannolikt åt skolhemmet. Innan dess fanns en bostadsbyggnad mellan

ekonomibyggnaden och slottet, byggd i vinkel mot densamma någon gång under 1800-talet. Utöver dessa syns på kartor ytterligare små ekonomibyggnader på denna sida, samt en nordväst om den västra dammen. Idag finns endast den rödfärgade ekonomibyggnaden kvar. Denna uppfördes under institutionstiden och användes sannolikt inom skolverksamheten. Byggnader uppförda före institutionstiden har varit tätt förknippade med driften av slottet och parkanläggningen. Möjligen uppfördes det nu rivna bostadshuset i parken åt personalen på slottet.

Det finns alltså en historia med bebyggelse inom parkens gränser. Detta betyder dock inte nödvändigtvis att det är möjligt eller lämpligt att infoga ny bebyggelse i parken. Det finns tankar om att uppföra nya lusthus i parken. Tidiga planer fanns också på bostadshus, men dessa har efter hand uteslutits. Om nya lusthus tillåts i parken, bör dessa placeras och utformas med stor hänsyn till parkmiljöns karaktär, dess utblickar och gångstråk. Man bör undvika symmetri i förhållande till slottet då detta idag inte är ett framträdande drag i parkmiljön.

Att parken skulle krympa ytterligare är sett till den historiska utvecklingen olyckligt. Redan idag är parken av en betydligt mindre storlek än den var när den planerades. Den engelska parken tar i sin naturliga form dessutom mer mark i anspråk än andra historiska parkanläggningar. De öppna utblickarna som idag är möjliga att få mot slottet sett österifrån skulle krympa och dessutom påverkas av ny bebyggelse i blickfånget. Öppenheten österut från huvudbyggnaden är mycket viktig och bör inte brytas av ny bebyggelse. Eventuella lusthus eller annan bebyggelse måste därför planeras med stor försiktighet. Dessa placeras därför hellre utifrån den engelska parkens ideal som pittoreska inslag i den naturliga parkmiljön. Gärna intill gångvägar och som fondbyggnader mot bakomliggande träd, men aldrig på de öppna gräsytor. Utformningen av lusthusen måste dessutom vara väl genomtänkt, och gärna i någon mån anknyta till Gjørwells arkitektoniska uttryck. Kanske kan man hitta idéer till formspråket i de nu rivna ladugårdsbyggnaderna som tidigare låg söder om Bondegatan?

Sammanfattningsvis kan nya lusthus i parken vara möjligt men bör prövas restriktivt.

Diskussion kring ny bebyggelse inom Åsen 2:6

En utvecklingsidé finns för fastigheterna Åsen 2:6 och 2:8 (inom 2:8 endast bevarande av befintlig bebyggelse). Idén omfattar ny bostadsbebyggelse med en blandning av flerbostadshus, radhus, parhus och enfamiljshus samt gemensamhetslokaler. Närmast ån är tanken att ett allmänt tillgängligt parkrum ska anläggas.

På grund av närheten till slottet är det viktigt att tillkommande bebyggelse inom Åsen 2:6 inte tillåts bli för dominant. Upplevelsen av slottet och parken måste bibehållas i så hög grad som möjligt. Detta innebär att byggnader behöver hålla ett respektavstånd till slottet och att de som är närmast inte tillåts bli för höga. Den klassiska vyn av slottet har länge varit sedd från dammens sydvästra sida. Denna vy är därmed mycket viktig att ta hänsyn till vid planeringen av Åsen 2:6 och 2:8. Vyn från detta håll bör inte störas av ny bebyggelse i blickfånget. Detta gäller även i förhållande till viktiga siktlinjer mot kyrkan från

slottet. Det är viktigt att det även fortsatt är möjligt att se kyrkan från slottet och parken. Hur detta kan uppnås behöver studeras vidare genom höjdanalys och vystudier.

Tillkommande bebyggelse närmast ån och därmed slottet bör inte vara för storskalig eller hög, och kan därför förslagsvis utgöras av friliggande enfamiljshus. Denna hustyp kan dock innebära andra problem genom det korta avståndet till slottet och parken. Man behöver ta i beräkningen den förmodade möbleringen av uteplatser och att användningen av dessa kommer att höras, synas och därmed påverka den närliggande parken. Även om all påtaglig närvaro inte är oönskad, kan mötet mellan det privata och allmänna innebära svårigheter. För att skapa en mjukare övergång mellan slottsparkens allmänna ytor och bostädernas privata kan en idé vara att placera det nya bostadsområdets gemensamhetsytor och gemensamma funktioner närmast ån.

Växtligheten på båda sidor om ån såväl som parkens träd är viktig för att mildra påverkan av ny bebyggelse. Samtidigt måste detta vägas mot siktlinjerna från slottet mot kyrkan. Nuvarande växthus och bostadshus är synliga genom avlödade träd, och kyrkan sticker ännu upp över den bakomliggande trädraden. För mycket träd längs ån, kommer i kombination med nya höga byggnader påverka dessa siktlinjer.

Byggnaderna tillhörande Ekholmens trädgård som finns på platsen idag bedöms inte vara omistliga sett ur kulturhistorisk synpunkt, men det vore synd om denna del av historien helt kommer att försvinna från platsen. Bostadshuset och det tillhörande uthuset är välbevarade och utgör en direkt koppling till områdets tidigare historia. De bör därför i första hand sparas och kan med fördel ges nya funktioner i samband med att området utvecklas. Detta skulle sannolikt också lyfta området och ge det en egen identitet. Även bostadshuset inom Åsen 2:8 kan ses som en resurs och bli ett tidslager som kan upplevas positivt i relation till ny bebyggelse inom området.

Diskussion kring ny bebyggelse inom Orangeriet

I en gällande detaljplan som omfattar orangeritomten, antagen 1948, finns byggrätter på orangeriets södra sida såväl som på den norra sidan. De södra tomterna bebyggdes i slutet av 1940-talet med bostadshusen som finns där idag, men de norra tomterna bebyggdes aldrig.³³

Även om det länge funnits tankar på att bebygga marken framför orangeriet, är detta inte oproblemiskt. Det sätt på vilket byggnaden upplevs idag, i sitt upphöjda läge utan framföriggande byggnader och med en större öppen gräsyta framför har stora likheter med slottsbyggnaden. Bondegatan har visserligen till viss del brutit den direkta kontakten med slottsparken, men det är fortfarande möjligt att förstå att parken tidigare fortsatt mot orangeriet och haft en liknande karaktär söder om vägen. Detta är viktigt då denna koppling har brutits längs övriga sträckan söder om Bondegatan. I första hand är den öppna gräsytan men också de högresta träden viktiga inslag i denna parkkaraktär. Byggnaden har tack vare detta kvar en stor del av sina ursprungliga upplevelsevärden i relation till parken och som en del i den arkitektoniska helheten. På grund av sitt välex-

³³ Lantmäteriet, Stadsplan, 04-VIN-31, 1949

Orangeriet sett från slottsparken i norr med den södra slottedammen i förgrunden. Nya byggnader på gräsytan framför orangeriet riskerar att påverka orangeriets koppling till slottet och parken negativt, och de också skulle förta en del av orangeriets monumentalitet. (SLM D2020-0360)

Orangeriets norra sida med Bondegatan österut till vänster i bild. På de öppna gräsytorerna finns planer på att uppföra två bostadshus. (SLM D2020-0361)

Fastigheten Orangeriet 1 söder om orangeribyggnaden. Huset uppfördes tillsammans med det snarlika huset på Orangeriet 2 i slutet av 1940-talet och har en mycket välbevarad och tidstypisk utformning. (SLM D2020-0362)

Bensinmacken vid Bondegatan sedd från nordväst med orangeribyggnaden i bakgrunden. Macken uppfördes under 1960-talet på gammal åkermark. (SLM D2020-0347)

ponerade läge precis intill genomfartsvägen, är orangeribyggnaden dessutom minst lika betydelsefull som slottet, som vid genomfart till stor del skymms av parkens träd.

Siktlinjen från slottet och gårdsplanen framför slottet mot orangeribyggnaden är mycket viktiga, och vyn av slottet sett mot orangeriet förekommer till exempel i en avbildning från invigningen av Västra stambanan. Att nya byggnader hamnar i blickfånget sett från slottet men även från den förbipasserande vägen skulle påverka relationen mellan de två byggnaderna såväl som orangeriet i sig självt.

Trots att orangeriet är byggt på en höjd (cirka tre meter över den framförliggande gräsytan) bedöms nya tvåvåningsbyggnader ändå kunna skymma orangeriet från vissa håll. Genom att ytan bebyggs kommer det att bli svårare att förstå sambandet mellan orangeriet och slottet. Sedan tillkommer, som även beskrivs under föregående rubrik, trädgårdsmark, och möblering av densamma tillika staket eller inhägnader som kommer påverka närmiljön såväl som upplevelsen kring orangeriet.

Mot bakgrund av detta resonemang är det mycket viktigt att marken norr om orangeriet hålls fri från ny bebyggelse.

Sammanfattade riktlinjer och förhållningsätt

- Slott och orangeri bevaras och underhålls med traditionella material och metoder.
- Parkens nuvarande utbredning behålls och tillåts inte krympa av ny bebyggelse eller andra anläggningar.
- Nya lusthus i parken följer den engelska parkens karaktär till placering och utformning. Inspiration bör hämtas från nu rivna ekonomibyggnader.
- Slottedammarna behålls i sina nuvarande lägen.
- Ny bostadsbebyggelse framför orangeriet undviks.
- Ny bebyggelse inom Åsen 2:6 kan tillåtas om denna tar stor hänsyn till slottet och parken. Vystudier och höjdanalyser bör i så fall tas fram som belyser detta.
- Befintliga bostadshus och uthus inom Åsen 2:6 och 2:8 (växthusen exkluderade) bör bevaras och förses med varsamhetsbestämmelser.
- Den rödfärgade ekonomibyggnaden kan bevaras om den ges ett nytt sammanhang.
- Befintliga gångvägar kompletteras med nya i slingrande form.
- Nya broar över ån placeras med stor hänsyn till slottet och gångstråk i parken.

Förslag till planbestämmelser

Följande förslag till planbestämmelser har sin utgångspunkt i de kulturhistoriska värdena som redovisats i föregående kapitel. Målet med bestämmelserna är att skydda de delar som är viktiga för förståelsen av byggnaden och dess historia, samt värna de kvalitéer som utgör karaktären. Detaljeringsgraden har valts utifrån troliga framtida scenarion men är avsiktligt generellt hållen för att möjliggöra en bedömning från fall till fall. En sådan bedömning bör alltid grundas i utlåtande av kulturvårdande instans eller genom uppdrag åt en fristående konsult. Plankartan kan även med fördel förses med bestämmelse om utökad lovplikt för hela planområdet, för att på så sätt lättare fånga upp förändringar i miljön.

Alla ombyggnader av i första hand slottet och orangeribyggnaden bör föregås av antikvariska förundersökningar och följas av certifierad antikvariskt sakkunnig rörande kulturvärden enligt KUL 2, BFS 2011:15.

Interiöra miljöer som inte omfattas av denna rapport kan vara aktuella för skydds- och varsamhetsbestämmelser. Detta bör beaktas i den fortsatta detaljplaneringen.

Sävstaholms slott

q_1 – Särskilt värdefull byggnad som inte får förvanskas. Underhåll ska ske med traditionella material och metoder.

k_1 – Byggnadens ursprungliga karaktär med avseende på volym, fasadutformning, detaljering, färgsättning, fönster och fönstersättning, dörrar och tak ska bibehållas. Taktäckning ska vara av falsad plåt i skivtäckning.

r – Byggnaden får inte rivas.

Lusthuset

k_1 – Byggnadens ursprungliga karaktär med avseende på volym, fasadutformning, detaljering, färgsättning, fönster och fönstersättning, dörrar och tak ska bibehållas. Taktäckning ska vara av falsad plåt i skivtäckning.

Orangeribyggnaden

q_1 – Särskilt värdefull byggnad som inte får förvanskas. Underhåll ska ske med traditionella material och metoder.

k_2 – Byggnadens ursprungliga karaktär med avseende på volym, fasadutformning, detaljering, färgsättning, material, dörrar och tak ska bibehållas. Ursprunglig fönstersättning och fönsterindelning ska vara vägledande vid ändring. Tak ska täckas med enkupigt tegel.

r – Byggnaden får inte rivas.

Orangeriet 1 och 2 samt Åsen 2:6 och 2:8

k₃ – Byggnadernas karaktär med avseende på volym, fasadutformning, färgsättning, fönster och fönstersättning, dörrar och tak ska bibehållas.

Källförteckning

Tryckta källor

Bedoire, Fredric, *Den svenska arkitekturens historia 1000-1800*, Norstedt i samarbete med Stockholms byggnadsförening och Kungl. konsthögskolan, Stockholm, 2015.

Festskrift till Martin Olsson: den 30 april 1936, Thule, Stockholm, 1936.

Hofrén, Manne, *Herrgårdar och boställen: en översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650-1850*, Diss. Stockholm : Högsk., Stockholm, 1937.

Montell, Erik, *Sävstaholmsföreningen: en krönika om ett företag för de psykiskt utvecklingsstörda*, Fören., Stockholm, 1982.

Schnell, Ivar, *Herremansgårdar i Södermanlands län.*, Nyköping, 1971.

Roosval, Albin (red.), *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början Södermanland*, [Lundquist], Stockholm, 1908.

Schnell, Ivar & Helén, Gustaf (red.), *Vingåkersboken D. 2*, Utg., Vingåker, 1981[1955].

Otryckta källor

Eskilstuna-Kuriren, 28 juli 1939.

Folket, 10 mars 1934.

Katrineholms-Kuriren, 12 december 1934.

Katrineholms-Kuriren, 3 november 1952.

Katrineholms-Kuriren, 30 mars 1984.

Katrineholms-Kuriren, 23 februari 1985.

Katrineholms-Kuriren, 9 feb 1991.

Kartor

Lantmäteriet, Stadsplan, 04-VIN-31, 1949.

Lantmäteriet, Avstyckningskarta, 04-VVI-3081.

Lantmäteriet, Ägomätning, 04-VVI-193, 1803.

Lantmäteriet, Ägomätning, 04-VVI-393.

Webbsidor

Svenska litteratursällskapet i Finland r.f., *Förvaltningshistorisk ordbok*, <http://fho.sls.fi/uppslagsord/528/saterifrihet/>, hämtad 8 maj 2020.

Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon (art av G. Jacobson.), *Gustaf Trolle- Bonde*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17927>, hämtad 17 mars 2020.

Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon (art av Carine Lundberg), *Carl Christoffer Gjörwell*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13088>, hämtad 9 mars 2020.

Fotografier

Äldre fotografier är hämtade från Sörmlands museums arkiv.